

نقش و عملکرد سازمان جلب سیاحان در ساخت و توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری در

مازندران سال‌های ۱۳۵۳-۱۳۴۳ ش

سید حسن شجاعی دیوکلایی^۱ / زمانه حسن‌نژاد^۲

چکیده

بررسی تاریخیچه صنعت گردشگری در ایران نیازمند واکاوی نقش و عملکرد سازمان‌های متولی گردشگری مخصوصاً در تاریخ معاصر ایران با تکیه بر اسناد آرشیوی این سازمان‌ها است. ازجمله این سازمان‌ها، سازمان جلب سیاحان است که در سال‌های ۱۳۴۳ ش تا ۱۳۵۳ ش در ایران متولی امر گردشگری بود. این سازمان با ساختار و تشکیلات خود در استان‌هایی مانند مازندران که از پتانسیل‌های گردشگری برخوردار بود فعالیت‌های متعدد انجام داد. بر این اساس این پژوهش درصدد است تا با استفاده از روش تحقیق تاریخی و بهره‌گیری از اسناد و مدارک آرشیوی به طرح و پاسخ‌گویی این پرسش بپردازد که نقش و عملکرد سازمان جلب سیاحان در ساخت و توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری در مازندران عصر پهلوی دوم چه بود؟ یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که تشکیل سازمان جلب سیاحان به‌عنوان یکی از معاونت‌های نخست‌وزیری در ایران در اردیبهشت ۱۳۴۲ ش به تشکیل شعب استانی و شهرستانی این سازمان در استان‌های مختلف کشور ازجمله در مازندران منجر شد. این سازمان در استان مازندران به‌منظور رشد و توسعه گردشگری اقدامات متعددی انجام داد. ازجمله این اقدام‌ها ساخت و توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری بود. ساخت پلاژ در شهرهای ساحلی، توسعه شبکه راه‌ها به‌منظور سهولت در دسترسی گردشگران به مناطق گردشگری ازجمله راه‌های عمود بر دریا و راه‌های جنگلی و بالاخره احداث پارک‌های جنگلی مهم‌ترین اقدامات سازمان جلب سیاحان در ساخت و توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری در مازندران دوره پهلوی دوم طی سال‌های ۱۳۴۲ ش تا ۱۳۵۳ ش بود.

واژه‌های کلیدی: سازمان جلب سیاحان، گردشگری، مازندران، پهلوی دوم.

۱. استادیار گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. (نویسنده مسئول)

h.shojaee@umz.ac.ir

۲. دکتری تاریخ ایران و مدرس مدعو، گروه تاریخ، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

zamanehasannezhad@gmail.com

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۳

The Role and Function of the Sāzmān-e Jalb-e Sayyāhān in the Construction and Development of Tourism Civil Infrastructure in Mazandaran during the year 1342 until 1353

Seyed Hasan Shojaee^۱/ Zamaneh hasannezhad^۲

Abstract

An examination of the history of the tourism industry in Iran necessitates a thorough investigation into the roles and functions of organizations responsible for tourism, particularly in Iran's contemporary history, drawing upon the archival records of these organizations. Among these entities is the Organization for the Attraction of Tourists (Sāzmān-e Jalb-e Sayyāhān), which served as the steward of tourism in Iran from 1964 to 1974. Possessing its own structure and organization, this entity undertook numerous activities in provinces such as Mazandaran, which boasted considerable tourism potential. Accordingly, this research endeavors, through the application of historical research methods and the utilization of archival documents and materials, to formulate and address the question; What was the role and function of the Organization for the Attraction of Tourists in the construction and development of tourism-related infrastructural projects in Mazandaran during the Pahlavi II era?

The research findings indicate that the establishment of the Organization for the Attraction of Tourists as a department within the Prime Ministry in Iran in May 1963 led to the formation of provincial and Sub-provincial level branches of this organization in various provinces across the country, including Mazandaran. In the province of Mazandaran, with the objective of fostering the growth and development of tourism this organization undertook numerous measures. Prominent among these endeavors was the construction and expansion of tourism-related infrastructural projects. The construction of Seaside resort (plāzh) in coastal cities, the development of road networks to facilitate tourist access to tourism areas—including roads perpendicular to the sea and forest roads—and, ultimately, the establishment of Forest Recreation Areas (park-hā-ye jangali) constituted the most significant actions of the Organization for the Attraction of Tourists in the construction and development of tourism infrastructure in Mazandaran during the Pahlavi II era, spanning the years 1963 to 1974.

Keywords: Sāzmān-e Jalb-e Sayyāhān, Mazandaran, Tourism, Pahlavi II.

۱. Assistant Prof., Department of History ,Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mazandaran , Mazandaran, Iran, h.shojaee@umz.ac.ir

۲. PhD in Local History, Local History Researcher, Visiting Professor, Department of History, University of Mazandaran, Mazandaran, Iran, zamanehhasannezhad@gmail.com

۱. مقدمه

سابقه تاریخی گردشگری در ایران معاصر با کمی تفاوت با دوره‌های قبلی تاریخ ایران از دوره قاجار آغاز شد. در این دوره زمینه‌های آشنایی دوسویه جوامع غربی و ایرانیان با یکدیگر فراهم آمد. نتیجه این آشنایی دوسویه رشد مقوله سیاحت در میان دو جامعه بود که حاصل آن سیاحت مخصوصاً اروپائیان در ایران عصر قاجار و انتشار سفرنامه‌های متعدد از آنان در خصوص ایران و سیاحت گردشگران ایرانی در جوامع غربی مخصوصاً اروپا و نشر مشاهدات آنها در قالب سیاحت‌نامه و بعضاً حیرت‌نامه‌ها بود (مراغه‌ای، ۱۳۴۴: ۴۳؛ ایلچی، ۱۳۶۴: ۱۱۹). به‌رغم چنین مراوداتی تا نیمه دوم حکومت رضاشاه تشکیلات اداری و دیوان‌سالارانه در حوزه سیاحت ایجاد نگردید.

در دوره رضاشاه با انسداد و چالش‌هایی که حکومت در زمینه سفر اتباع بیگانه به ایران ایجاد کرد- که نمونه آن را می‌توان در سواد نامه سال ۱۳۱۵ اداره راه‌آهن پاریس، لیون و مدیترانه به سفارت ایران در پاریس در خصوص شکایت از نحوه بازرسی مأمورین شهربانی از مسافریین خانقین به تهران مشاهده نمود (ساکما، ۱۳۱۰/۱۹۴۵۲: ۳۱۰-۶-۱)- امکان حضور گردشگران در ایران محدود گردید. نماد بارز این انسداد ایجادشده در دوران رضاشاه را می‌توان در قانون ورود و اقامت اتباع خارجی در ایران مصوب ۱۹ اردیبهشت ۱۳۱۰ش مشاهده کرد که براساس ماده ۴ آن اقامت دائم و حتی موقت و اتباع خارجی در ایران به نظمیه سپرده شد (مجموعه قوانین و مقررات سال‌های «۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰»، بخش اول: ۵۳۷).

با این حال براساس آنچه از گزارش‌های اسنادی برمی‌آید حکومت رضاشاه دست کم از سال ۱۳۱۳ش با هدف جلب سیاحان و شناساندن مفاخر و تمدن کهن ایران به خارجیان اقدام به تأسیس اداره‌ای به نام «اداره تبلیغات و جلب سیاحان خارجی» در بدنه وزارت داخله نمود (به‌عنوان مثال نک: ساکما، ۱۳۱۰/۱۹۷۷: ۱). آن‌گونه که از نام این اداره پیداست و با توجه به اسناد موجود در خصوص اداره این سازمان عمده هدف آن برپایه تبلیغات و شناساندن ایران و سابقه تمدن تاریخی آن در مجامع بین‌المللی در چارچوب ایدئولوژی ناسیونالیستی و باستان‌گرایانه این حکومت بود. تهیه عکس از آثار تاریخی شهرستان‌های استان فارس (ساکما، ۱۳۱۷۵/۲۹۳/۹۸: ۵)، تهیه و ارسال هشت حلقه فیلم از مناظر

طبیعی و تاریخی و صنعتی به سینمای دانشگاه بلژیک در سال ۱۳۱۴ (ساکما، ۳۱۰/۱۹۴۷۲: ۳-۱) چاپ کتاب مصور از مناظر و اماکن دیدنی ایران در سال ۱۳۱۸ (ساکما، ۳۱۰/۱۹۴۴۴: ۳) و چاپ دو مجله در وین تحت عناوین ایران سواحل بحر خزر و ایران سرزمین آفتاب در سال ۱۳۱۷ (ساکما، ۳۱۰/۱۹۴۴۲: ۱) از جمله اقدامات اداره تبلیغات و جلب سیاحان خارجی در راستای این سیاست بود. پس از سقوط حکومت پهلوی اول و روی کار آمدن محمدرضا شاه تا آغاز دهه ۱۳۴۰ شمسی سیاست‌های کلان گردشگری کشور برپایه همان سیاست‌های دوران پهلوی اول استوار بود. این وضعیت اما در دو دهه واپسین حکومت پهلوی دوم با توجه به افزایش ناگهانی قیمت جهانی نفت و اجرای سیاست‌های کلانی چون اصلاحات ارضی که به سرعت یافتن تغییرات اجتماعی در ایران انجامید و همچنین تشکیل سازمان جلب سیاحان در اردیبهشت ۱۳۴۲ش دچار تغییر شد. سرعت یافتن دگرگونی‌های اجتماعی در مرکز به‌زودی سایر استان‌ها از جمله مازندران را تحت تأثیر قرار داد. از دهه چهل شمسی رویارویی مازندران با پدیده‌های نوین، چهره ظاهری این استان را به‌طور تدریجی دگرگون ساخت. بی‌شک پدیده‌ای نسبتاً نو در مازندران این عصر که وابستگی مستقیم به حیات شهری داشت، صنعت گردشگری بود. جغرافیای طبیعی مازندران در انتخاب این استان به‌عنوان مقصد گردشگری نقش محوری داشت. در این میان میراث محدود و ناکافی زیرساخت‌های گردشگری مازندران مانعی جدی در ایفای نقش حقیقی این استان به‌عنوان قطب گردشگری برپایه ظرفیت‌های طبیعی و جغرافیائی آن بود. در چنین شرایطی توسعه گردشگری در مازندران نیازمند ایجاد زیرساخت‌های مناسب عمرانی بود. به همین منظور از سال ۱۳۴۲ سیاست‌گذاری و اجرای برنامه‌های کلان در سطح استان مازندران بر عهده سازمان جلب سیاحان گذاشته شد. براین اساس هدف پژوهش پیش‌رو بررسی اقدامات عمرانی سازمان جلب سیاحان در استان مازندران در راستای ایجاد زیرساخت‌های عمرانی گردشگری است.

۲. پیشینه و ادبیات تحقیق

در خصوص پیشینه پژوهش باید گفت که در باب گردشگری و سازمان‌های آن کتاب‌ها و مقالاتی از منظر دانش گردشگری و با شیوه و رویکردهای علمی و تخصصی این رشته نگاشته شده است. این آثار به‌طور عمده به مسائل مربوط به گردشگری در زمان کنونی از زوایای مختلف پرداخته‌اند. براین اساس چنین می‌توان گفت که کتاب‌ها یا مقالاتی که به‌صورت جامع به پیشینه تاریخی صنعت گردشگری و به‌طور اخص به سازمان جلب سیاحان و عملکرد آن پردازد به رشته تحریر درنیامده است. با این حال در سال‌های اخیر چند مقاله ارزشمند نزدیک به موضوع این پژوهش نگاشته شده که به‌صورت کلی به تاریخ گردشگری پرداخته و در بخشی از این مقالات به فعالیت سازمان جلب سیاحان اشاره شده است. به‌عنوان مثال رجائی (۱۳۹۴) مقاله‌ای تحت عنوان «تاریخچه مدیریت گردشگری در ایران و چالش‌های آن» نگاشته که در این مقاله به‌صورت کلی به تاریخ گردشگری در ایران دوران معاصر پرداخته است. همچنین بختیاری (۱۴۰۱) در مقاله «تبلیغات در صنعت جهانگردی در دوره پهلوی دوم» و همو (۱۴۰۰) در مقاله‌ای دیگر با عنوان «تأسیسات جهانگردی استان اصفهان در دوره پهلوی» به‌صورت عمومی به تاریخ صنعت گردشگری در دوره پهلوی دوم پرداخته که بخشی از مطالب این مقالات به سازمان جلب سیاحان می‌پردازد و به‌صورت تخصصی بر عملکرد این سازمان متمرکز نشده‌اند.

۳. شکل‌گیری سازمان جلب سیاحان

سابقه توجه به گردشگری و ایجاد سازمان و تشکیلات اداری برای آن در دوره پهلوی دوم به سال ۱۳۲۰ و تشکیل شورایی به نام «شورای جهانگردی» در وزارت کشور توسط اداره سیاسی این وزارتخانه برمی‌گردد (ساکما، ۱۳۷۱/۲۲۰: ۴-۲). هدف این شورا تداوم اهداف اداره تبلیغات و جلب سیاحان خارجی بود. ناکامی این شورا در پیشبرد امور و تغییر نگاه به مقوله گردشگری موجب شد تا پس از سیزده سال و در سال ۱۳۳۳ با هدف تحکیم مبانی حُسن تفاهم میان مردم کشورهای مختلف در وزارت کشور اداره‌ای به نام «اداره امور جهانگردی» تأسیس شود (ساکما، ۱۳۷۱/۲۹۳: ۱-۲). در کنار اداره امور جهانگردی در سال ۱۳۳۷ شورایی به نام «شورای عالی جهانگردی»

در اداره امور جهانگردی وزارت کشور با وظیفه تعیین خط و مشی و برنامه‌های اجرایی اداره امور جهانگردی تشکیل شد (ساکما، ۱۴۱۴/۲۴۰: ۳-۱).

اداره امور جهانگردی و شورای جهانگردی آن در ۱۷ اردیبهشت ۱۳۴۲ منحل و به جای آن «سازمان جلب سیاحان» ذیل معاونتی در نهاد نخست‌وزیری تأسیس شد. در مصوبه هیئت‌وزیران جهت تأسیس این سازمان آمده بود: «به منظور معرفی بیشتر کشور شاهنشاهی و تشویق جهانگردان و ایرانیان به مشاهده آثار باستانی و تاریخی و مناظر طبیعی ایران، به طور کلی تمرکز و هماهنگی کامل امور مربوط به جهانگردی موجب تحصیل ارز و توسعه و ترویج صنایع ملی سازمانی به نام سازمان جلب سیاحان تأسیس شود» (ساکما، ۱۳۶۹/۰۰۷۶۹/۲۶۴/۹۷: ۳).

سازمان جلب سیاحان به لحاظ ساختاری دارای شورایی با ترکیب وزارتخانه‌های اقتصاد، کشور، فرهنگ و هنر، راه، سازمان برنامه و بودجه، کانون جهانگردی ایران و سه نفر صاحب‌نظر و مطلع به پیشنهاد سرپرست سازمان و تصویب نخست‌وزیر بود. اعضای این شورا به مدت دو سال انتخاب و به صورت افتخاری انجام وظیفه می‌کردند و انتخاب مجدد آنها بلامانع بود. مقرر شده بود که جلسات شورای سازمان جلب سیاحان هر دو ماه یک‌بار تشکیل شود (ساکما، ۱۳۶۹/۰۰۷۶۹/۲۶۴/۹۷: ۶).

تشکیل سازمان جلب سیاحان و ضرورت توجه به ساختار و کارکرد آن در مطالعات تاریخ گردشگری معاصر ایران از آن جهت حائز اهمیت است که این اقدام نخستین تلاش جدی حکومت پهلوی دوم در توجه به امور گردشگری به عنوان یک منبع اقتصادی و کسب درآمد بود. بر این اساس، ضرورت توجه به وظایف این سازمان با توجه به اهداف اقتصادی آن الزامی است. وظایف عمده سازمان جلب سیاحان شامل تهیه برنامه جامع جهانگردی، تشویق جهانگردان برای سفر به ایران، تسهیل دریافت وام‌های بانکی برای سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری، پذیرایی و فراهم ساختن امکانات مورد نیاز جهانگردان، تخصیص اعتبار برای تبلیغات در رادیو و تلویزیون در جهت توسعه جهانگردی، تبیین کتاب جامع جهانگردی ایران، معرفی شکارگاه‌ها و آب‌های معدنی و مواردی از این قبیل بود (ساکما، ۱۳۸۴/۰۰۹۸۴/۲۶۴/۹۷: ۱۴).

وظایف سازمان جلب سیاحان مؤید تلاش و اراده حکومت پهلوی دوم برای رفع موانع توسعه گردشگری، مطالعه مشکلات این صنعت، عمومی‌سازی فرهنگ گردشگری و انتفاع اقتصادی در

نقش و عملکرد سازمان جلب سیاحان در ساخت و توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری ۶۵

محوریت وظایف این سازمان قرار گرفت (ساکما، ۹۸/۲۹۳/۰۱۴۴۸: ۱۸۱-۱۸۲). از دیگر اهداف سازمان جلب سیاحان برای توسعه گردشگری و رفع چالش‌های آن فراهم آوردن زمینه‌های همکاری و تشویقی شهرداری‌ها برای توسعه گردشگری با توجه به نقش اساسی شهرداری‌های در صنعت گردشگری محلی بود. در مکاتبه نخست‌وزیر و رئیس سازمان جلب سیاحان در ۳۱ فروردین ۱۳۴۴ بر اهمیت همکاری سازمان جلب سیاحان و شهرداری‌ها تأکید شده بود (ساکما، ۹۸/۲۹۳/۰۱۴۴۹: ۱۵۱). با توجه به این نقش، مقرر گردید سازمان جلب سیاحان هر ساله شهرداری نمونه کشور را که اقدامات مؤثری در زمینه گردشگری انجام داده انتخاب و مورد تشویق قرار دهد (ساکما، ۹۸/۲۹۳/۰۱۴۴۹: ۱۵۱).

افزایش شمار گردشگران داخلی و خارجی در آغاز دهه ۱۳۵۰ ش نشانه مهم بودن سیاست‌های حکومت پهلوی در حوزه گردشگری به‌ویژه پس از تشکیل سازمان جلب سیاحان و تحقق اهداف این سازمان در توسعه گردشگری و رفع چالش‌های آن در ایران است. در سال ۱۳۵۰ ش مجموعاً ۲۶۶۰ نفر به دفتر اطلاعات جهانگردی مراجعه کردند که ۱۵۸۳ نفر ایرانی و ۱۰۷۷ نفر خارجی بودند (ساکما، ۱۵۷-۲۶۳-۸۹: ۳۹۴). این رقم تا سال ۱۳۵۵، بیش از ۴۲/۷ درصد و درآمد حاصل از گردشگران خارجی ۹۳/۶ درصد افزایش پیدا کرد. بیشترین جهانگردان خارجی به ترتیب از کشورهای ایالات متحده، ترکیه، انگلستان، آلمان و افغانستان بودند (کیهان، ۳ تیر ۱۳۵۵ ش. ۹۸۹۷، ص ۱). این آمار گویای جریان روبه‌جلو صنعت گردشگری در این سال‌هاست.

سازمان جلب سیاحان در سال ۱۳۵۳ ش با الحاق در وزارت اطلاعات به «وزارت اطلاعات و جهانگردی» تغییر نام یافت و سیاست‌گذاری و هماهنگی امور جهانگردی کشور به معاونت‌ها و چند شرکت وابسته به این وزارتخانه واگذار گردید (ساکما، ۹۸/۲۳۰/۱۲۴۲: ۱-۶). حال با توجه به اهمیت این سازمان و اهداف تأسیس آن، توجه به اهداف تشکیل این سازمان و وظایف، ساختار و تشکیلات آن در سطح محلی و با مطالعه موردی استان مازندران به‌عنوان هدف اصلی تحقیق امری ضروری است که این مسئله در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴. ایجاد شعب استانی سازمان جلب سیاحان

پس از شروع به کار سازمان جلب سیاحان در مرکز، نوبت راه‌اندازی دفاتر استانی آن بود. بر اساس تصویب‌نامه هیئت‌دولت در خصوص تشکیل سازمان جلب سیاحان، این سازمان می‌توانست اداراتی در مراکز استان‌ها و شعبی در شهرستان‌ها که از لحاظ تاریخی و دینی مورد استفاده سیاحان بود داشته باشد (ساکما، ۰۰۰۷۶۹-۲۶۴-۹۷، ص ۸). وظایف ادارات مرکزی و شعب شهرستانی سازمان جلب سیاحان عبارت بود از: ۱- راهنمایی و پذیرایی و ایجاد تسهیلات لازم برای جهانگردان. ۲- ایجاد هماهنگی با مؤسسات دولتی استان. ۳- نظارت بر نوع کالاهای سوغاتی، هتل‌ها، آژانس‌های مسافرتی و نرخ حمل‌ونقل. ۴- تهیه آمار از جهانگردان و ارسال گزارش‌های مربوط به نمایندگی سازمان. ۵- معرفی آثار باستانی و نقاط دیدنی محل. ۶- عمل به دستورهای خاص که از طرف سازمان جلب سیاحان صادر می‌شد. ۷- انجام وظایف محوله با متانت و کسب دستور از مرکز با نظر استانداران (ساکما، ۰۰۰۹۸۴-۲۶۴-۹۷: ۵).

در راستای محقق کردن وظیفه اول، وزارت کشور به منظور همکاری با سازمان جلب سیاحان طی بخش‌نامه‌ای به تاریخ ۲۹ تیر ۱۳۴۹ به تمامی استانداری‌ها و فرمانداری‌های سراسر کشور از آنان درخواست کرد تا به منظور تربیت مسئولان تشریفات و آشنایی آنان با اصول کلی آداب و معاشرت و پذیرایی از جهانگردان از تاریخ ۹ مرداد ۱۳۴۹ برای شرکت در دو دوره جداگانه چهار هفته‌ای در مرکز آموزش خدمات جهانگردی در سازمان جلب سیاحان شرکت کنند. برای شرکت در این دوره آموزشی از استانداری‌ها و فرمانداری‌ها درخواست شده بود که هریک دو مأمور خدمت‌گزار با مدرک ششم ابتدائی برای امور پذیرائی و یک کارمند با مدرک دیپلم متوسطه جهت مسئولیت تشریفات برای شرکت در دوره‌های آموزشی سازمان جلب سیاحان به این سازمان معرفی کنند (ساکما، ۰۰۴۹۳۲-۲۹۳-۹۸: ۱).

در کنار تشکیلات مرکزی و ادارات شهرستانی، طی بخش‌نامه ۱۸ بهمن ۱۳۴۳ سازمان جلب سیاحان فرمان تشکیل هیئت‌های مشورتی سازمان جلب سیاحان در استان‌ها و شهرستان‌ها نیز صادر شد (ساکما، ۰۰۰۹۸۴-۲۶۴-۹۷: ۱۱۹). وظایف هیئت‌های مشورتی عبارت بود از مطالعه و بررسی امور وابسته بر وظایف سازمان جلب سیاحان و سایر اموری که جهت طرح در شورای عالی لازم تشخیص

نقش و عملکرد سازمان جلب سیاحان در ساخت و توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری ۶۷

داده می‌شد. نظرهای هیئت‌های مشورتی برای ملاحظه و اقدام مقتضی به سازمان جلب سیاحان ارسال می‌شد. نظر هیئت‌ها صرفاً مشورتی و پیشنهادی بود (ساکما، ۰۰۰۷۶۹-۲۶۴-۹۷: ۸).

هیئت‌های مشورتی سازمان جلب سیاحان متشکل از یازده نفر از نمایندگان وزارتخانه‌ها و مؤسسات دولتی و خصوصی بود که از طرف سرپرست سازمان جهت مشورت در امور مربوط به گردشگری دعوت می‌شدند (ساکما، ۰۰۰۷۶۹-۲۶۴-۹۷: ۸). ترکیب این اعضای یازده نفره شورای مشورتی استانی از میان استاندار یا معاون استاندار به‌عنوان رئیس هیئت مشورتی، شهردار مراکز استان‌ها به‌عنوان نایب‌رئیس هیئت مشورتی، رئیس شهربانی استان، رئیس سازمان اطلاعات و امنیت استان، رئیس اداره اطلاعات و رادیو استان، فرمانده ژاندارمری ناحیه استان، نماینده سازمان جلب سیاحان و چهار نفر عضو دیگر هیئت‌های مشورتی استان از بین رئیس گمرک استان، نماینده شرکت هواپیمایی ملی ایران و یا نمایندگان آژانس مسافرتی، اتاق بازرگانی، هتلداران و معتمدین محل از طرف استانداری انتخاب و پس از تصویب معاون نخست‌وزیر و سرپرست سازمان جلب سیاحان به‌وسیله ابلاغ رسمی استاندار منصوب می‌شدند (ساکما، ۰۱۴۴۹-۲۹۳-۹۸: ۱۲۱-۱۲۰ و ۱۳۰).

انتخاب اعضای هیئت‌های مشورتی، در تهران توسط سرپرست سازمان جلب سیاحان و در مراکز استان‌ها و شهرستان‌ها توسط استانداران صورت می‌گرفت و رونوشتی از انتخاب اعضای هیئت توسط استانداران به سرپرست سازمان جلب سیاحان که جایگاه معاون نخست‌وزیر را داشت جهت اطلاع ارسال می‌شد (ساکما، ۰۱۴۴۹-۲۹۳-۹۸: ۱۰۸). جلسات هیئت‌های مشورتی در مراکز استان و شهرستان‌ها به ریاست استاندار یا فرماندار تشکیل می‌شد (ساکما، ۰۰۰۷۶۹-۲۶۴-۹۷: ۸). بدین ترتیب و برپایه چنین ساختاری چهارچوب کلی تشکیلات سازمانی و فعالیت سازمان جلب سیاحان در استان‌ها و شهرستان‌ها تعیین شد و از سال ۱۳۴۴ آغاز به کار کرد.

در کنار سایر استان‌ها، سازمان جلب سیاحان مازندران با آغاز سال ۱۳۴۴ تأسیس و همایون نقابت به‌عنوان نخستین رئیس سازمان جلب سیاحان استان مازندران منصوب شد و تا پایان دهه ۱۳۴۰ این مسئولیت را عهده‌دار بود و پس از وی منصور خواجه این مسئولیت را عهده‌دار شد (ساکما، ۱۵۷-۲۶۳: ۴۳۸، ساکما، ۱۵۰-۶۴۵-۸۹: ۴۵۴). بدین ترتیب مسئولیت محوری توسعه و ایجاد زیرساخت‌های گردشگری در مازندران که استانی ساحلی بود به عهده این سازمان قرار گرفت. ایفای

چنین نقش‌هایی از سوی سازمان جلب سیاحان مازندران مسئله‌ای است که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۵. اقدامات عمرانی سازمان جلب سیاحان در توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری

قبل از پرداختن به اقدامات عمرانی سازمان جلب سیاحان مازندران تعیین حدود جغرافیائی آن امری ضروری است. به اعتقاد برخی از محققان حوزه جغرافیای تاریخی حد غربی مازندران برطبق تقسیمات تاریخی رامسر و حد شرقی آن جرکلباد بود (ستوده، ۱۳۵۳: ج ۳، ۵). ناگفته نماند که این تقسیمات یک تقسیم‌بندی فرهنگی بود که استرآباد را مکانی متفاوت تعریف می‌کرد. بااین‌حال هنگامی که از مازندران در تقسیمات عصر پهلوی سخن به میان می‌رود اندکی حدود تاریخی- فرهنگی و حدود امروزی آن متفاوت است. در تقسیمات کشوری پهلوی اول مصوب سال ۱۳۱۶ مازندران امروزی بخشی از استان دوم بود. در این تقسیمات مازندران در کنار تهران، قم و کاشان استان دوم خوانده می‌شد (محرمی، مهربان، ۱۳۸۵: ج ۱، ۳۲-۲۷). مازندران در تقسیمات اداری پهلوی دوم، استان‌های گلستان و سمنان امروزی را دربر می‌گرفت.

به لحاظ ترکیب جمعیتی و قومیتی مازندرانی‌ها یعنی ساکنان سرزمین مازندران در کنار گیلک‌ها ۸ درصد جمعیت ایران در عصر پهلوی دوم (میرحیدر، غلامی، ۱۳۹۲: ۲، ۸) و اقلیم ساحلی دریای خزر یک بیست‌وهفتم مساحت ایران را شامل می‌شد (بدیعی، ۱۳۶۲: ۹۱).

طبق سرشماری سازمان آمار ایران در سال ۱۳۴۵ مازندران دارای ۱/۸۴۵/۲۷۰ نفر جمعیت بوده که اغلب آنان یکجانشین که ۷۶/۱ درصد از این جمعیت ساکن روستاها و ۲۳/۹٪ شهرنشین بودند (محمودزاده، بی‌تا: ۱۸۴، ۱۰، ۲۱۳). مازندران براساس گزارش‌های رسمی دوره پهلوی دوم در مقایسه با بسیاری از نقاط ایران از بسترها و زیرساخت‌های اقتصادی چون جاده، پل، تونل، راه‌آهن، فرودگاه و البته نیروی انسانی برخوردار بود (فرهنگ آبادی‌های کشور، ۱۳۴۸: ج ۱۲، ۵) که این امر استان مازندران را به موقعیتی جذاب برای سرمایه‌گذاری در زمینه گردشگری بدل می‌کرد.

این جذابیت به‌ویژه به این دلیل که مازندران از گذشته‌های دور به واسطه تفاوت‌های زیست‌بومی با سایر نقاط ایران مورد توجه حکومت‌گران ایرانی و به‌عنوان تفرجگاه بود (ساکما، ۶۱۱۹-۲۹۳-۹۸: ۱۳) دوچندان می‌شد. برای نمونه شاه‌عباس صفوی چنین نگاهی به مازندران داشت و وی از مازندران و

جذابیت‌های طبیعی آن با عنوان «مازندران بهشت‌نشان» یاد می‌کند. (اسکندریبگ منشی، ۱۳۸۲، ۱، ۲۵۶) در میان پادشاهان قاجار فتحعلی‌شاه نخستین شاه قاجار بود که به تعبیر نویسنده کتاب ناسخ-التواریخ در سال ۱۲۱۷ق به تماشای مازندران سفر کرد (سپهر، ۱۳۵۲: ۲۹۴/۱). در نگاه ناصرالدین‌شاه قاجار نیز به‌وضوح مازندران به‌منزله تفرجگاه تلقی می‌شد (ناصرالدین شاه، ۱۳۹۰: ۲۱۴). در دوران پهلوی هم مازندران و برخی از شهرهای آن مانند رامسر محل پذیرائی از مهمانان خارجی و مقامات رسمی خارجی بود. به‌عنوان مثال در سال ۱۳۱۶ش وزیر امور خارجه ترکیه در جریان سفر خود به ایران به رامسر سفر و در آنجا اقامت کرد (ساکما، ۱۳۱۰/۸۸۲۸: ۲). همین شهر در سال ۱۳۲۲ (ساکما، ۲۳۰/۴۳۳۴: ۴۵) و در سال ۱۳۵۲ (ساکما، ۲۳۰/۵۶۷۲۵: ۷۳) میزبان مقامات خارجی بود که در جریان سفرهای سیاسی و دیپلماتیک خود به ایران از این شهر به‌واسطه جاذبه گردشگری آن بازدید کردند. با این حال این منطقه به‌واسطه فقدان زیرساخت‌های گردشگری در توسعه محدود صنعت توریسم با محدودیت مواجه بود. با آغاز دوران پهلوی شرایط اندکی دچار تغییر شد و امکانات و زیرساخت‌های حداقلی برای رفاه گردشگران در مازندران ایجاد شد.

شهر بابلسر نمونه‌ای از شهرهای مازندران بود که در موج اول سیاست‌های حکومت پهلوی برای توسعه زیرساخت‌های گردشگری از برخی اماکن برخوردار شد. ساخت برخی مهمان‌خانه‌ها مانند مهمان‌خانه بزرگ شهر -پانیاس- که در سال ۱۳۱۷ش شروع به کار کرد (روزنامه اطلاعات، ۱۶ فروردین ۱۳۱۷) از جمله اماکن ایجادشده در دوره پهلوی اول بود. با اجرای قرارداد ساخت کازینو با شرکت اشکورا در سال ۱۳۱۸ (ساکما، ۲۳۰/۳۳۰۵: ۴) و افتتاح آن در سال ۱۳۲۹ش از دیگر پروژه‌های ایجاد زیرساخت‌های گردشگری در این شهر بود که شکلی کاملاً توریستی به آن داد (ساکما، ۲۳۰/۳۳۰۵: ۹۸: ۱۶). همچنین برای تسهیل آمدوشد مسافران پیش از سال ۱۳۲۰ش فرودگاهی در روستای احمدکلا بابلسر راه‌اندازی شد. این فرودگاه دو روز در هفته به تهران پرواز داشت و بهای بلیت رفت و برگشت آن به تهران ۸۹ تومان بود (ساکما، ۲۳۰/۳۳۰۵: ۹۸: ۳).

با توجه به احداث چنین زیرساخت‌هایی بود که این شهر به مکانی تفریحی برای گردشگران داخلی به‌ویژه طبقه متوسط تبدیل شد (آزادارمکی، کسمایی، ۱۳۹۸: ۵۸) و در سال ۱۳۳۳ نخستین اردوهای دانش‌آموزی به سمت بابلسر هدایت شدند (ساکما، ۸۹/۲۵/۸۴۲۴: ۱۱). به‌مرور تعداد مهمان‌خانه‌های

دولتی و خصوصی برخوردار از امکانات افزایش یافت و شهرک‌های دریاکنار و خزرشهر به سبک حومه‌های آمریکایی ساخته شد. علاوه بر این اماکن لوکس و نیمه‌لوکس، بر تعداد پلاژهایی از حصیر و نی که قابلیت استفاده برای تمامی اقشار را داشتند، افزوده شد (سالنامه دنیا، ۱۳۴۹: ۶۱).

در چنین شرایطی بود که تا دهه ۱۳۴۰ شکل و دسته جدید از شهر در مازندران به تقسیم‌بندی سه‌گانه شهرهای مازندران اضافه شد. شهرها در مازندران تا دهه چهل به سه دسته شهرهای اداری مانند ساری، شهرهای تجاری مانند بابل و شهرهای کارگری مانند شاهی، بهشهر و چالوس قابل تقسیم بودند. اما به تدریج در نتیجه سیاست‌های حکومت پهلوی و از دهه چهل دسته چهارمی از شهرها به تقسیم‌بندی شهرهای مازندران اضافه شد؛ این شهرهای جدید شهرهای گردشگری بودند (حسامیان، ۱۳۷۵: ۶۰).

با این وجود هنوز امکانات و زیرساخت‌ها برای استفاده گردشگران ناکافی بود، زیرا با مطرح شدن گردشگری به عنوان یک صنعت در کشور و افزایش گردشگران داخلی و خارجی، فقدان و ضعف زیرساخت‌های مادی نمایان شد. فقدان چنین زیرساخت‌های ضروری و کافی را می‌توان در گزارش سفر سیاح استاندارد مازندران به تهران که در ۱۸ خرداد ۱۳۳۰ در روزنامه محلی صدای مازندران به چاپ رسیده مشاهده کرد که در آن با انتقاد از شرایط اقامت مسافران و گردشگران در شهر بابل به عنوان دومین شهر بزرگ منطقه شمال کشور پس از رشت عنوان می‌کند: «برای یک مسافر دشوار است که دو یا سه شب در این شهرها توقف نماید زیرا مهمان‌خانه‌ها و وسایل اقامت ندارند» (روزنامه صدای مازندران، سال اول، شماره ۸، ۱۸ خرداد ۱۳۳۰: ۲). بر این اساس ضروری بود زیرساخت‌های عمرانی مناسب گردشگری در استان مازندران ایجاد و این نقیصه برطرف گردد.

در پی فراهم آمدن چنین ضرورتی بود که مجموعه اقدامات عمرانی به منظور ایجاد زیرساخت‌های جذب گردشگر توسط سازمان جلب سیاحان مازندران در سه حوزه احداث پلاژهای شهرداری، ساخت و توسعه جاده‌های برون و درون‌شهری و احداث پارک‌های جنگلی توسط سازمان جلب سیاحان در استان مازندران صورت گرفت که این اقدامات در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۵ نقش و عملکرد سازمان جلب سیاحان مازندران در احداث پلاژهای ساحلی

تا پیش از اجرای گسترده طرح پلاژسازی در سواحل مازندران در نتیجه عملکرد سازمان جلب سیاحان استان مازندران، اسکان مسافران غیراستاندارد و فاقد اصول بهداشتی بود. تا پیش از اجرای این طرح، کومه‌های ساخته شده از نی و آلونک‌های ابتدایی مورد استفاده مسافری قرار می‌گرفت. این کومه‌های ساخته شده از نی ضمن اینکه شکلی نازیبا به سواحل می‌داد؛ از اصول اولیه ایمنی بی‌بهره بود. در یکی از مکاتبات اداری همایون نقابت رئیس سازمان جلب سیاحان شمال با شیبانی استاندار مازندران در ۲۲ دی ۱۳۴۹ درباره وضعیت این کومه‌ها سخن به میان آمد. وی راه حل این مشکل در بابلسر را در اختیار قرار دادن اراضی از سوی بنیاد پهلوی عنوان کرد (ساکما، ۸۹/۱۶۳/۲۵۷: ۲۵۸).

در زمینه اقدامات عمرانی سازمان جلب سیاحان جهت توسعه اماکن و زیرساخت‌های گردشگری اگرچه در سال ۱۳۵۰ ساخت سی شهرک توریستی در مازندران در برنامه‌های سازمان جلب سیاحان قرار گرفت (روزنامه اثر، سال ۲۲، شماره ۱۰۵۰، ۵ تیر ۱۳۵۰: ۱)، اما پیش از این و در سال ۱۳۴۸ بنا بر یک بخشنامه لازم‌الاجرا طرح ساخت پلاژهای شهرداری که مکان‌هایی برای اسکان عموم بود، از سوی شورای توسعه جهانگردی شمال مطرح شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۴۸۳). این طرح که با نام احداث پلاژهای عمومی توسط شهرداری‌های ساحلی شمال شناخته می‌شد در ۲۴ اردیبهشت ۱۳۴۸ به تصویب شورای توسعه جهانگردی رسید. در صورت جلسه شورای توسعه جهانگردی در باب احداث پلاژهای عمومی در سواحل مازندران آمده است: «از طرف وزارت کشور به کلیه شهرداری‌های واقع در کرانه دریای خزر توصیه می‌شود که در اجرای اوامر مطاع ملوکانه نسبت به احداث پلاژهای عمومی اقدام نمایند» (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۳۴۱). هدف از ساخت این پلاژها حفظ زیبایی، تأمین بهداشت و رفاه عمومی مسافران و جهانگردان منطقه (ساکما، ۹۹/۲۳/۶۷۳: ۱۱۴)، تسهیل سفر گردشگران و نظارت بر بخش جهانگردی بود (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۲۱۸: ۷). در راستای تحقق این مهم، دفتر فنی سازمان جلب سیاحان در مازندران مسئولیت تهیه نقشه عمومی پلاژها را برعهده گرفت (ساکما، ۹۸/۲۹۳/۰۰۴۹۳۹: ۳) و برای تهیه نقشه‌های دقیق‌تر مذاکراتی با دفتر مهندسی استان مازندران نیز انجام شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۴۸۳ و ۳۴۱).

در این طرح چندین نهاد ملی و محلی مشارکت داشتند. سازمان جلب سیاحان که از حمایت مستقیم نخست‌وزیری برخوردار بود، استانداری مازندران و شهرداری‌های شهرهای ساحلی استان از جمله این نهادها بودند. سازمان جلب سیاحان با استفاده از اختیارات خویش از استانداری درخواست کرده بود تا با شهرداری‌های شهرهای ساحلی در این موضوع همکاری نمایند (ساکما، ۱۴۰-۲۶۴-۸۹: ۵۵۹).
 با این وجود، آغاز پروژه ساخت پلاژهای شهرداری خالی از مشکل نبود و شهرداری‌ها از کمک فنی و مالی سازمان جلب سیاحان استفاده می‌کردند (ساکما ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۵۵۲).

در تحقق این مهم مضیقه‌های مالی و فنی شهرداری‌ها از مسائل جدی در ساخت پلاژها بود. در مکاتباتی که سازمان جلب سیاحان مازندران به مدیریت همایون نقابت با شیبانی استاندار مازندران انجام داد به مشکلات پلاژسازی در مازندران اشاره شد. در بخشی از این نامه آمده: «به علت مضیقه‌های مالی و فنی و مشکلات دیگر شهرداری‌ها، نتیجه‌ای جهت اجرای این منظور حاصل نمی‌گردد. علی‌هذا خواهشمند است دستور فرمایید پیرو نامه مورخ ۴۸/۴/۳۰ این سازمان از کلیه آقایان شهرداران ساحلی دعوت به عمل آید تا در کمیسیونی که به این منظور در استانداری و رئیس محترم دفتر فنی استانداری در ساری تشکیل می‌گردد، تصمیمات مقتضی اتخاذ گردد» (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۵۵۴).

با توجه دشواری طرح و هزینه آن، جهت تشویق شهرداری‌ها، وام‌های بلندمدت و کم‌بهره‌ای از مرکز به این طرح اختصاص داده شد. ۷۰ درصد از هزینه ساخت پلاژ از طریق وام‌های ۲۰ ساله با بهره ۲ درصد از سوی سازمان جلب سیاحان فراهم می‌شد. ۳۰ درصد باقی‌مانده نیز از درآمدهای جاری شهرداری‌ها فراهم می‌شد. وام در شرایطی پرداخت می‌شد که شهرداری‌های موردنظر سهم خود را در ساختمان پلاژ به مصرف رسانده و یا به حساب مشترک واریز می‌کردند. بازپرداخت وام نیز، سه سال پس از احداث پلاژ صورت می‌گرفت (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۵۵۹ و ۵۵۰).

اما کمبود زمین به عنوان محل احداث بنای پلاژها از دیگر مشکلات پیش روی سازمان جلب سیاحان مازندران بود. برای رفع این مشکل سازمان جلب سیاحان مازندران درصدد کمک گرفتن از بنیاد پهلوی برآمد. به عنوان مثال بابلسر از جمله مناطق ساحلی بود که بخش قابل ملاحظه از اراضی آن در مالکیت بنیاد پهلوی بود. به همین دلیل بود که سازمان جلب سیاحان مازندران برای احداث پلاژهای

نقش و عملکرد سازمان جلب سیاحان در ساخت و توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری ۷۳

ساحلی در این منطقه از بنیاد پهلوی درخواست واگذاری زمین کرد. زمین‌های کازینو و مهمان‌خانه بنیاد پهلوی بابلسر از جمله این اراضی بود که در چهارچوب همین همکاری‌ها در اختیار سازمان جلب سیاحان قرار گرفت (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۳۸۲).

با وجود این حمایت مالی دولت، در آغاز سال ۱۳۵۰ به دلیل مشکلات مالی برخی از طرح‌های ساخت پلاژ متوقف شد. لذا تصمیم براین شد که مبلغ دو میلیون و پانصد هزار تومان، علاوه بر مبلغ قبلی به شهرداری‌های شهرهای ساحلی جهت ایجاد پلاژهای عمومی اختصاص یابد. برای تحقق این مهم در مکاتبه سازمان جلب سیاحان با وزارت کشور این مبلغ درخواست شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۳۵۷).

با مشخص و تأمین‌شدن هزینه‌های ساخت پلاژ در شهرهای ساحلی، اجرای این طرح‌ها نیز از جمله عملکردهای سازمان جلب سیاحان مازندران در راستای ساخت و توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری در استان بود. برای تحقق این مهم ابتدا شهرداری‌ها کروکی زمین موردنظر را برای دفتر فنی سازمان جلب سیاحان ارسال می‌کردند. دفتر فنی سازمان جلب سیاحان چند نمونه نقشه برای ساخت پلاژها فراهم و با توجه به شرایط کروکی زمین یک مورد تأیید می‌شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۴۳۵). در زمینه نقشه‌ها با توجه به انواع زمین، سه نوع نقشه در نظر گرفته شد که نظر نهایی با دفتر مهندسی استان بود. در مکاتبات مابین سازمان جلب سیاحان شمال کشور به مرکزیت مازندران با دفتر نخست‌وزیری در مورد پلاژهای نشتارود چنین روند فنی و اداری را می‌توان مشاهده کرد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۳۸۹).

در ساختار فنی و مهندسی پلاژها باید اصول اولیه‌ای به‌طور حتم اجرا می‌شد که بر حسن اجرای آن از دفتر مهندسی استان مازندران نظارت می‌کرد. پلاژهای در حال ساخت به‌طور حتم باید دارای دوش، توالی، کابین رخت‌آویز، امکانات اقامت و بیتوته مسافری، پارکینگ، برج نگهبانی، فروشگاه وسایل ایمنی باشد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۳۴۱). اگر در مواردی اصول اولیه رعایت نمی‌شد از سوی سازمان جلب سیاحان و دفتر مهندسی نواقص جهت رفع تذکر داده می‌شد. برای نمونه در بازدید صورت گرفته از فرایند ساخت پلاژی در علمده در آبان ۱۳۴۸ش، اجرای ساخت به این دلیل که

«طرح مربوطه به صورت نامناسبی اجرا گردیده و نسبت به انتخاب مصالح به کاررفته در ساختمان توجهی نشده است» نامناسب تشخیص داده شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۴۳۵ و ۳۷۹).

در باب هزینه کلی ساخت پلاژهای شهرداری هرچند ارائه رقمی دقیق دشوار است؛ اما نمونه‌های موردی می‌تواند بیانگر هزینه تقریبی ساخت هر مجموعه پلاژ در سواحل باشد. مدیریت تأسیسات جهانگردی طی نامه به تاریخ ۲۲ تیر ۱۳۵۰ش هزینه ساخت پلاژ عمومی در سه شهر فریدون کنار، علمده و نشتارود را مبلغ ۴۸/۵۷۵/۰۰۰ ریال اعلام کرد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۳۱۵).

پایان اجرای طرح ساخت پلاژهای ساحلی منجر به رشد کمی تعداد این پلاژها در شهرهای ساحلی شد. گسترده‌گی جغرافیایی این پلاژها از شرق تا غرب مازندران قابل مشاهده است که شهرهایی چون بهشهر، نکا، ساری، بابلسر، فریدون کنار، محمودآباد، ایزده، نشتارود، شهنسوار و رامسر را دربر می‌گرفت (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۳۹۳). اما علاوه بر ساخت پلاژ در شهرهای ساحلی استان مازندران، توسعه شبکه راه‌های استان به منظور تسهیل دسترسی گردشگران جاذبه‌های گردشگری این منطقه از دیگر اقدامات عمرانی سازمان جلب سیاحان مازندران جهت توسعه اماکن و زیرساخت‌های گردشگری در این استان بود که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۵ - نقش و عملکرد سازمان جلب سیاحان در توسعه شبکه راه‌های استان مازندران

یکی از عوامل مهم در توسعه گردشگری وجود راه‌های مناسب است. مازندران همانند اغلب استان‌های ایران در دوره زمانی مورد بحث فاقد راه‌های مناسب بود. وضعیت راه‌های مازندران در سال‌های پیش از فعالیت عمرانی سازمان جلب سیاحان مازندران به اندازه‌ای نامناسب بود که بر اساس گزارش روزنامه محلی مازیار در آبان ۱۳۳۰ بارندگی ممتد جاده‌های بابل، آمل، شاهی، بابلسر و ساری به تهران را به جاده باتلاقی تبدیل و امکان رفت و آمد را سلب کرد. متأثر از این شرایط بود که برخی رانندگان شهرستان بابل تهدید کردند که در صورت عدم بازسازی جاده مازندران به تهران اعتصاب خواهند کرد (روزنامه مازیار، سال ۳، شماره ۳۵، ۷ آبان ۱۳۳۰: ۱-۲).

با این وجود بخش مرکزی و غربی مازندران زودتر از زیرساخت‌های مورد نیاز جهانگردی بهره‌مند شد. ساخت و توسعه دو جاده چالوس در سال ۱۳۱۱ (ساکما، شناسه سند ۳۱۰/۳۳۳۶۹: ۱-۳) و جاده

نقش و عملکرد سازمان جلب سیاحان در ساخت و توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری ۷۵

هراز در سال ۱۳۴۲ (روزنامه اطلاعات، سال ۳۷، شماره ۱۱۱۳۲، ۴ تیر ۱۳۵۲: ۱۳) و ایجاد برخی راه‌های شهری به‌زودی چهره ظاهری این مناطق را دگرگون ساخت. اما شرق مازندران که گرگان و دشت را شامل می‌شد دیرتر از زیرساخت شبکه راه‌ها برخوردار شد.

توجه به راه‌سازی و توسعه جاده‌کناره از بابلسر تا رشت و جاده تهران- شمال در گسترش صنعت توریسم در مازندران نقشی مهم داشت. اجرای پروژه‌های راه‌سازی، احداث تونل و طرح‌هایی از این قبیل، از سال ۱۳۴۱ به اجرا درآمد، پروژه احداث راه و پل مسیر بابل به رودهن ازجمله مهم‌ترین این طرح‌ها بود که چندین سال به طول انجامید و طی آن بر اثر حادثه ریزش تونل عده زیادی از کارگران کشته شدند (ساکما، ۸۹/۲۲۰/۲۶۶۴: ۱؛ ۸۹/۲۲۰/۱۸۸۹۴: ۳).

به‌رغم چنین اقداماتی در زمینه توسعه راه‌ها در استان، این اقدامات هنوز برای دسترسی کامل و بدون چالش گردشگران به مازندران و جاذبه‌های گردشگری آن کافی نبود. بر همین اساس بود که ساخت و توسعه راه به‌عنوان یکی از وظایف برای سازمان جلب سیاحان تعیین شده بود و در دستور کار این سازمان در استان‌های مختلف قرار گرفت. در این میان کوشش برای ساختن راه‌های فرعی از مراکز شهرها به روستاهایی که دارای آثار تاریخی و مناظر طبیعی بودند (ساکما، ۱۴۴۸/۲۹۳/۹۸: ۱۸۱) ازجمله نخستین وظایف سازمان جلب سیاحان در استان‌های مختلف کشور تعیین شد. برای تسهیل در تحقق این مهم وزیر راه به‌عنوان یکی از اعضای شورای مشورتی سازمان جلب سیاحان تعیین شد (ساکما، ۰۰۷۶۹-۲۶۴-۹۷: ۶).

در مازندران و در چارچوب عملکرد سازمان جلب سیاحان این استان برای توسعه شبکه راه‌ها برای نخستین بار پیشنهاد احداث و توسعه شبکه ارتباطی راه‌های شمال توسط مهندسین مشاور مرتبط با سازمان جلب سیاحان در پنج محور مطرح شد. ۱- بهسازی راه‌های ارتباطی منطقه با سایر نقاط به‌ویژه مرکز. ۲- احداث شاهراه‌های سراسری در منطقه. ۳- توسعه جاده ساحلی موجود و ایجاد راه‌های ارتباطی جدید. ۴- ترمیم و توسعه و احداث شاهراه بین بابلسر، علمده، بهشهر ۵- ایجاد راه‌های فرعی (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۳۹: ۱۳۱).

همچنین طبق مصوبه ۱۴ خرداد ۱۳۴۸ وزارت آبادانی و مسکن، نمایندگان وزارت منابع طبیعی، سازمان جلب سیاحان و اداره آبادانی و مسکن مازندران، جهت ترمیم و احداث جاده‌های انشعابی از

خط کناره ساحل جلسه‌ای تشکیل دادند که در نتیجه آن مقرر گردید تا برای ساخت راهی در خط کناره دریا از بابلسر، رودسر، بندر پهلوی تا کپورچال در استان گیلان از این مناطق بازدید به عمل آید (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۳۹: ۱۰۱). بعد از تصویب این طرح، مقرر شد تا برای تحقق آن اقداماتی چون تعیین محل احداث راه‌ها، تخمین نوع و میزان مصالح مورد نیاز، بررسی مالکیت اراضی، طراحی نقشه اولیه و تهیه نقشه توپوگرافی، بررسی زمین‌شناسی و برآورد هزینه‌ها صورت گیرد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۳۹: ۱۳۴).

حاصل این برآوردها و امکان‌سنجی‌ها در نهایت نه احداث آن راه بلکه تصمیم به ترمیم جاده‌های موجود و احداث برخی جاده‌های انشعابی در استان مازندران مانند ترمیم و احداث جاده انشعابی از مقابل پارک جنگلی سی‌سنگان، جاده ولیعهد در مقابل پارک سی‌سنگان، جاده دریاکنار در چهار کیلومتری غرب بابلسر، جاده نیرو هوایی بابلسر، جاده ساحلی فریدون‌کنار، جاده چاکسر، جاده کهنه‌سرا، جاده نظام‌آباد، جاده پلاژ شهرداری نوشهر، جاده مابین چالوس و نمک‌آبرود، جاده شرق و غرب مثل‌قو، جاده سنگ‌فرش شهنسوار، جاده چالکروود مابین شهنسوار و رامسر بود (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۳۹: ۱۰۳ و ۱۰۱، ۱۰۲؛ ساکما، ۸۹/۲۶۴/۲۱۸: ۱۵۲).

علاوه بر راه‌های اصلی و فرعی، در برخی از شهرهای ساحلی خیابان‌هایی نیز ساخته شد. اغلب این خیابان‌ها مکمل راه‌های ساحلی بوده و جنبه گردشگری داشتند؛ مانند خیابان پلاژ و کازینو در رامسر یا جاده توسکا در چابکسر و جاده شیلات در کلاچای (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۳۹: ۱۰۳).

اما مهم‌ترین اقدام عمرانی سازمان جلب سیاحان در توسعه راه‌ها در مازندران به‌منظور توسعه گردشگری، تلاش برای ساخت راه‌های عمود به دریا بود. در سال ۱۳۴۷ موضوع ساخت راه‌های عمود به دریا در مازندران مطرح شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۳۹: ۱۲۷). این طرح به پیشنهاد رئیس سازمان جلب سیاحان شمال به اداره کل آبادی و مسکن استان مازندران مطرح شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۵۷: ۴۷۴). در مکاتبه مورخ ۲۴ فروردین ۱۳۴۸ سرپرست سازمان جلب سیاحان با قائم‌مقام سازمان برنامه به ساخت راه‌های عمود به دریا اشاره شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۳۹: ۹۳). براین اساس در سال ۱۳۴۸ وظیفه اصلی ساخت راه‌های عمود به دریا در استان مازندران با پیگیری سازمان جلب سیاحان این استان رسماً برعهده وزارت مسکن و آبادانی قرار گرفت (ساکما، ۸۹/۳۶۴/۱۴۰: ۴۷۷).

نقش و عملکرد سازمان جلب سیاحان در ساخت و توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری ۷۷

هزینه ساخت جاده‌های عمود به دریا مبلغ یک میلیون و صد هزار تومان تخمین زده شد. این مبلغ صرف مواردی چون دستمزد کارشناس نقشه‌کشی، مهندس ترافیک، مشاور حقوقی و اقتصادی، وسایل نقشه‌برداری و نقشه‌کشی، هزینه چاپ نقشه و گزارش‌ها، هزینه کارکنان و هزینه‌های پیش‌بینی‌نشده می‌شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۳۹: ۱۳۸-۱۳۷). مبلغ تقریبی برای ساخت راه‌های عمود به دریا در سال ۱۳۵۳ به دو میلیون تومان رسید (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۵۷: ۲۵۷).

اما برای تحقق پروژه راه‌های عمود بر دریا نمونه‌ای از چند نقشه پیشنهادی اولیه، مربوط به این راه‌های از جانب سازمان جلب سیاحان مازندران برای معاونت نخست‌وزیر ارسال شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۳۹: ۹۹). تعیین مسیر مناسب برای احداث راه‌های عمود به دریا و محاسبه هزینه آن مسئله‌ای مهم بود که به‌طور مشترک بین سازمان جلب سیاحان و وزارت مسکن و آبادانی انجام می‌گرفت (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۳۹: ۱۰۰). در مجموع با توجه به مطالعات به‌عمل‌آمده احداث ۱۲۰ قطعه‌راه عمود به دریا در سواحل استان مازندران در نظر گرفته شد. از این تعداد ۳۸ قطعه‌راه وصولی تا پایان سال ۱۳۵۱ احداث شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۵۷: ۲۵۷).

اما علاوه بر راه‌های عمود بر دریا، در احداث راه‌های جنگلی نیز سازمان جلب سیاحان مازندران نقش‌آفرینی کرد. مناطق بکر جنگلی در شرق مازندران، مانند مینودشت، کلاله، رامیان و خان‌بین که پوشش جنگلی و آبشارهای متعدد داشتند، از مناطق جذاب برای گردشگران داخلی و خارجی بود. این مناطق علاوه بر فقدان مراکز توریستی، از تأسیسات زیربنایی چون جاده مناسب، آب و برق نیز بی‌بهره بودند. سازمان جلب سیاحان طی نامه‌ای در تاریخ ۶ بهمن ۱۳۵۱ به یحیی داروئی نماینده مجلس این منطقه خواهان تسریع در ایجاد زیرساخت‌های مناسب برای این منطقه شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۵۷: ۳۱۰).

مشابه همین پیگیری را سازمان جلب سیاحان مازندران درخصوص خرابی جاده آبشار شیرآباد در حوالی گنبد کاووس در سال ۱۳۵۱ انجام داد. برای بهبود وضعیت این راه سازمان جلب سیاحان طی مکاتبه‌ای با سه رونوشت برای استانداری مازندران، اداره منابع طبیعی گرگان و انجمن شهرستان گنبد کاووس، خواهان ساخت و ترمیم راه‌های متصل به این منطقه توریستی شد. طبق گزارش سازمان جلب سیاحان نه کیلومتر از راه منتهی به آبشار شیرآباد، به‌علت خرابی برای گردشگران

قابل استفاده نبود و به همین منظور خواسته شده بود به فرمانداری این شهرستان دستورهای لازم برای ترمیم خرابی‌های این جاده برای تسهیل دسترسی گردشگران به این آبشار ابلاغ گردد(ساکما، ۱۵۷/۲۶۴/۸۹: ۴۲۹-۴۳۲-۴۳۹).

از آنجا که اردوگاه‌های تفریحی چون اردوگاه سی‌سنگان، چالوس، میانکاله در میان جنگل احداث شده بودند، دسترسی به این اردوگاه‌های تفریحی برای گردشگران مستلزم احداث جاده‌های جنگلی برای اتصال به این اردوگاه‌ها بود که سازمان جلب سیاحان مازندران در احداث این راه‌های جنگلی نقش - آفرین بود (ساکما، ۱۵۷/۲۶۴/۸۹: ۲۵۷). قرار داشتن برخی از محوطه‌های تاریخی در میان جنگل‌ها ضرورت احداث و یا ترمیم جاده‌های منتهی به این محوطه‌های تاریخی برای دسترسی گردشگران را الزامی می‌کرد. به عنوان مثال، جاده جنگلی منتهی به محوطه تاریخی عباس‌آباد بهشهر در سال ۱۳۵۲ با همکاری استانداری مازندران، وزیر راه و سازمان جلب سیاحان مورد مرمت قرار گرفت(ساکما، ۸۰/۲۶۴/۳۹).

در کنار احداث و ترمیم راه‌ها در مازندران به منظور تسهیل دسترسی گردشگران به آثار طبیعی و تاریخی در استان و احداث پلاژهای ساحلی، سازمان جلب سیاحان مازندران دست به اقدامات عمرانی دیگری زد. این اقدام عمرانی احداث پارک‌های جنگلی بود که این مسئله در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳-۵ نقش و عملکرد سازمان جلب سیاحان در توسعه پارک‌های جنگلی استان مازندران

ایجاد پارک‌های جنگلی از جمله اقداماتی بود که از یک سو با توسعه گردشگری و از دگر سو با حراست از منابع طبیعی مرتبط بود. پارک‌های جنگلی بخشی از جنگل‌های هیرکانی بودند که امکانات خدماتی چون فروشگاه، سرویس بهداشتی و مراکز تفریحی در آن ایجاد شده بود. پارک جنگلی سی‌سنگان یکی از مهم‌ترین پارک‌های جنگلی بود که در فرایند توسعه جهانگردی در مازندران احداث شد. این پروژه در سال ۱۳۵۱ به همت استانداری مازندران و سازمان جلب سیاحان استان به اتمام رسید. با احداث این پارک جنگلی محدودیت‌هایی برای ساخت‌وساز در حوالی سی‌سنگان به اجرا گذارده شد. طبق قانون مصوب، هرگونه عملیات ساختمانی در حوالی پارک جنگلی

نقش و عملکرد سازمان جلب سیاحان در ساخت و توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری ۷۹

سی‌سنگان، منوط به صدور مجوز از سوی شهرداری و طرح در کمیسیون شد (ساکما، ۸۹/۲۶۳/۱۵۷: ۴۵۵).

علاو براین، چهار هکتار از اراضی جنگلی تمیشان به‌عنوان بخشی از اراضی سازمان ملی جنگل‌ها و مراتع برای ساخت پارک جنگلی با عنوان پارک جنگلی نور در اختیار سازمان جلب سیاحان قرار گرفت. پارک جنگلی نور که در سال ۱۳۵۲ ش ساخت آن آغاز شده بود، اهدافی چون احداث بزرگ‌ترین پارک جنگلی ایران و جذب توریست داخلی و خارجی را دنبال می‌کرد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۵۷: ۲۶۲). همچنین آبشار شیرآباد و پارک جنگلی آن در حوالی گنبد کاووس پروژه‌ای بود که با پیشنهاد شورای شهرستان گنبد کاووس به سازمان جلب سیاحان روند ساخت آن محقق شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۵۷: ۴۳۱).

پارک جنگلی کبودوال نیز در مجاورت علی‌آبادکتول در سال ۱۳۴۸ ایجاد شد. هدف از ایجاد این پارک جنگلی ایجاد مکانی برای گردش و تفریح گردشگران محلی بود. پارک جنگلی کبودوال در پنج کیلومتری علی‌آبادکتول و در اراضی به مساحت سی هکتار ایجاد شد. هزینه ساخت این پارک جنگلی سه میلیون ریال بود که به دلیل مضیقه مالی شهرداری از استانداری مازندران و سازمان جلب سیاحان تقاضای کمک مالی شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۴۰: ۵۶۴). رامیان نیز از مناطقی بود که به‌واسطه قرار گرفتن در کناره جنگل‌های هیرکانی از ظرفیت کافی برای ایجاد یک پارک جنگلی برخوردار بود. لذا در برنامه‌های سال ۱۳۵۱ سازمان جلب سیاحان مازندران احداث چنین پارکی در رامیان در برنامه‌های این سازمان قرار گرفت (ساکما، ۸۹-۲۶۴-۱۵۷/ ص ۲۷۵).

پارک جنگلی ناهارخوران در گرگان نیز از نمونه‌های موفق احداث پارک جنگلی بود که در نتیجه همکاری سازمان جلب سیاحان استان مازندران و استانداری مازندران در سال ۱۳۵۲ ش به‌واسطه تأکیدی که سازمان جلب سیاحان استان بر موقعیت‌های ویژه گردشگری گرگان داشت (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۵۷: ۲۶۴) شروع به احداث شد.

احداث پارک جنگلی در منطقه کلالة از دیگر اقدامات سازمان جلب سیاحان مازندران با هدف توسعه اماکن گردشگری بود. بخشداری کلالة با حمایت شهرداری گنبد در ۲۴ خرداد ۱۳۵۳ از سازمان جلب سیاحان استان مازندران تقاضا نمود تا با احداث مرکز توریستی در منطقه جنگلی

دارآباد کلاله موافقت شود. این مجتمع تفریحی مشتمل بر یک هتل، استخر و سایر امکانات بود که با سرمایه‌گذاری شخصی و توسط فردی به نام حسین فرید در قریه دارآباد در حوالی پارک جنگلی راه‌اندازی می‌شد (ساکما، ۸۹/۲۶۴/۱۵۷: ۲۳۲ و ۲۳۰، ۲۲۶-۲۲۵).

نتیجه احداث و توسعه پارک‌های جنگلی که غالباً در غرب و شرق مازندران ایجاد شده بودند، در اواخر دهه ۱۳۵۰ش نمایان شد. اغلب این پارک‌های جنگلی تا به امروز مورد استفاده عموم است و تحت نظر سازمان جنگل‌ها و مراتع قرار دارد. سازمان جلب سیاحان نیز در سال ۱۳۵۳ش منحل و جای خود را به وزارت اطلاعات و جهانگردی داد که از دایره وسیعی از اختیارات در زمینه گردشگری برخوردار بود (ساکما، ۹۹/۲۳/۶۷۳: ۵۴).

نتیجه‌گیری

با رشد و توسعه گردشگری به‌عنوان صنعتی درآمدها در قرن بیستم، توسعه صنعت گردشگری با هدف کسب درآمد مورد توجه حکومت پهلوی قرار گرفت. تحقق این مهم در نخستین گام مستلزم ایجاد نهادها و سازمان‌های متولی امر گردشگری بود. تلاش برای تحقق این مهم در دوره پهلوی اول با تشکیل اداره تبلیغات و جلب سیاحان خارجی آغاز شد و در دوره پهلوی دوم به ایجاد تشکیلاتی چون شورای جهانگردی در سال ۱۳۲۰ش، اداره امور جهانگردی در سال ۱۳۳۳ش و شورای عالی جهانگردی در سال ۱۳۳۷ش منجر شد. با این حال این تشکیلات اداری عملاً تا سال ۱۳۴۲ش که سازمان جلب سیاحان تشکیل گردید در مأموریت‌های محوله سازمانی خود موفق نبودند.

تشکیل سازمان جلب سیاحان سرآغاز دوران جدید از تلاش حکومت پهلوی دوم برای توسعه صنعت گردشگری در کشور بود. سازمان جلب سیاحان پس از ایجاد تشکیلات سازمانی خود مخصوصاً در استان‌های برخوردار از جاذبه‌های توریستی درصدد اجرای مأموریت اصلی خود برای توسعه گردشگری در کشور برآمد. عملکرد سازمان جلب سیاحان در راستای تحقق این مهم معطوف به اقدام‌های ارشادی و اقدام‌های عمرانی در جهت ساخت و توسعه اماکن و زیرساخت‌های گردشگری شد که مأموریت اخیر موضوع بحث این مقاله بود.

در راستای تحقق مأموریت عمرانی به‌منظور ساخت و توسعه اماکن و زیرساخت‌های گردشگری سازمان جلب سیاحان مازندران در بازه زمانی یازده‌ساله فعالیت خود دست به اقدامات سه‌گانه زد. نخستین اقدام در این راستا ساخت پلاژ در شهرهای ساحلی استان مازندران بود. اقدامات سازمان جلب سیاحان مازندران در جهت ساخت پلاژهای ساحلی معطوف به سه اقدام بود: تهیه نقشه، مذاکرات و پیگیری برای تأمین منابع مالی تأسیس پلاژها مخصوصاً فراهم آوردن وام و تسهیلات بانکی برای سازندگان پلاژها اعم از شهرداری‌ها و بخش خصوصی و درنهایت تدارک زمین به‌عنوان محلی برای ساخت این پلاژها مخصوصاً از طریق مکاتبه با بنیاد پهلوی بود.

دومین اقدام سازمان جلب سیاحان مازندران در توسعه اماکن و زیرساخت‌های گردشگری معطوف به توسعه شبکه راه‌های استان به‌منظور سهولت دسترسی گردشگران به اماکن و جاذبه‌های گردشگری بود. در این زمینه اقدامات سازمان جلب سیاحان معطوف به سه اقدام ترمیم جاده‌های موجود و احداث برخی جاده‌های انشعابی در استان مازندران، احداث راه‌های عمود بر دریا و همچنین احداث راه‌های جنگلی بود. در کنار توسعه شبکه راه‌های استان، احداث پارک‌های جنگلی نیز از دیگر اقدامات سازمان جلب سیاحان استان مازندران در توسعه اماکن و زیرساخت‌های گردشگری در استان بود. درنتیجه اقدامات سازمان جلب سیاحان در این حوزه بود که پارک‌های جنگلی سی‌سنگان، نور، کبودوال، شیرآباد، کلاله، ناهارخوران احداث گردید.

کتابنامه

الف) اسناد

سازمان اسناد و کتابخانه ملی (ساکما)، شناسه سند: ۸۹/۲۲۰/۲۶۶۴؛ ۸۹/۲۶۳/۱۵۷؛ ۸۹/۲۶۴/۳۹؛ ۸۹/۲۶۴/۱۴۰؛ ۸۹/۲۶۴/۱۵۷؛ ۸۹/۲۶۴/۲۱۸؛ ۸۹/۶۴۵/۱۵۰؛ ۸۹/۳۹۴/۱۵۷؛ ۸۹/۲۲۰/۱۸۸۹۴؛ ۹۷/۲۶۴/۰۰۷۶۹؛ ۹۷/۲۶۴/۰۰۹۸۴؛ ۹۸/۲۳۰/۱۲۴۲؛ ۹۸/۲۳۰/۳۳۰۵؛ ۹۸/۲۵۰/۸۴۲۴؛ ۹۸/۲۹۳/۰۰۴۹۳۹؛ ۹۸/۲۹۳/۰۰۴۹۳۲؛ ۹۸/۲۹۳/۱۲۱۷۵؛ ۹۸/۲۹۳/۰۱۴۴۹؛ ۹۸/۲۹۳/۰۱۴۴۸؛ ۹۸/۲۹۳/۶۱۱۹؛ ۳۱۰/۱۹۴۴۲؛ ۳۱۰/۱۹۴۴۴؛ ۳۱۰/۱۹۴۵۲؛ ۳۱۰/۱۹۴۶۳؛ ۳۱۰/۱۹۴۷۲؛ ۳۱۰/۳۳۳۶۹؛ ۲۳۰/۳۳۰۵؛ ۹۹/۲۳/۶۷۳؛ ۲۲۰/۱۷۱۵۹؛ ۲۳۰/۴۳۳۳۴؛ ۲۳۰/۵۶۷۲۵؛ ۲۴۰/۱۴۱۴؛ ۲۹۱/۱۷۷۷؛ ۲۹۳/۱۱۴۴۰۵؛ ۳۱۰/۸۸۲۸.

ب) کتاب

اسکندربیک منشی، عالم‌آرای عباسی، تصحیح ایرج افشار، ج ۱. تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۲.
ایلچی، ابوالحسن خان، حیرت‌نامه سفر ابوالحسن خان ایلچی به لندن. تهران: خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۶۴.

بدیعی، ربیع، جغرافیای مفصل ایران، ج ۱. تهران: انتشارات اقبال، ۱۳۶۲.

حسامیان، فرخ. اعتماد، گیتی، شهرنشینی در ایران، تهران، آگاه، ۱۳۷۵.

سپهر، محمدتقی، ناسخ‌التواریخ، ج ۱. تهران: نشر اسلامی، ۱۳۵۳.

ستوده، منوچهر، از آستارا تا آسترآباد، ج ۳، تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۳.

فرهنگ آبادی‌های کشور، ج ۶. مرکز آمار ایران، ۱۳۴۸.

قوه قضائیه، روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران، مجموعه قوانین و مقررات سال‌های (۱۳۰۰ تا

۱۳۲۰)، بخش اول، تهران: روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۸.

مجتهدزاده، پیروز، جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: سمت، ۱۳۸۸.

مجتهدزاده، غلامحسین، برنامه‌ریزی شهری در ایران، تهران: پیام نور، ۱۳۸۳.

نقش و عملکرد سازمان جلب سیاحان در ساخت و توسعه زیرساخت‌های عمرانی گردشگری ۸۳

محرمی، نعمت‌الله. مهربان، حسن، مجموعه قوانین و مصوبات تقسیمات کشوری. ج ۱. تهران: گوه‌رشاد، ۱۳۸۵.

محمودزاده، کمال، شناخت دریای مازندران. تهران: وزارت جنگ، بی تا.

مراغه‌ای، زین‌العابدین، سیاحت‌نامه ابراهیم بیگ. تصحیح محمدباقر مؤمنی. تهران: اندیشه، ۱۳۴۴.

مشهدی زاد دهاقانی، ناصر، تحلیلی از ویژگی‌های برنامه‌ریزی شهری در ایران. تهران: دانشگاه علم و صنعت، ۱۳۸۳.

میرحیدر، دره، اصول و مبانی جغرافیای سیاسی. چ ۴. تهران: سیم‌رغ، ۱۳۵۷.

ناصرالدین‌شاه قاجار، سفرنامه مازندران. تصحیح مصطفی نوری. تهران: البرز، ۱۳۹۰.

پ) مقاله

آزاد ارمکی، تقی. شارع‌پور، محمود. صدیقی کسمایی، مینو، «تحولات فرهنگی و اقتصادی مؤثر بر تغییرات شهری در بابل‌سر دوره پهلوی اول»، فصلنامه مطالعات فرهنگ، س ۱۹، ۱۳۹۷، ش ۵۰-۶۷.

ت) نشریات

روزنامه اطلاعات، سال ۱۲، شماره ۱۳۱۳، ۱۶ فروردین، ۱۳۱۷.

روزنامه اطلاعات، سال ۳۷، شماره ۱۱۱۳۲، ۴ تیر ۱۳۵۲.

روزنامه اثر، سال ۲۲، شماره ۱۰۵۰، ۵ تیر ۱۳۵۰.

روزنامه اثر. سال ۲۶. شماره ۱۲۹۸. ۴ بهمن ۱۳۵۲.

روزنامه اثر. سال ۲۸. شماره ۱۲۹۸. دی ۱۳۵۴.

روزنامه صدای مازندران، سال اول، شماره ۸، ۱۸ خرداد ۱۳۳۰.

روزنامه کیهان، ۳ تیر ۱۳۵۵، ش ۹۸۹۵.

روزنامه مازیار، سال ۳، شماره ۳۵، ۷ آبان ۱۳۳۰.

سالنامه دنیا، ۱۳۴۹.

ویژه نامه ایران نوین. ۱۳۴۶. ش ۲۳۸۵.

پیوست

 وزارت کشور فرمانداری گرگان	شماره تاریخ ماه ۱۳۵۵ پیوست موضوع :
مقام معظم استانداری استان مازندران مطف بنام شماره ۱۵۴۷۱ - ۵۴/۶/۱۰ باست حصار میرساند در مرداد ماه جاری باستناد مرقومه شماره ۵۲۳ - ۵۴/۴/۲۳ دفتر مخصوص علیاحفرت شهبانوی ایران چهل نفر دانشجو و مریبان فرانسوی به سرپرستی خانم سورگلر برای بازدید بزرگان وارد و بر طبق برنامه تنظیمی علاوه بر استراحت را آموزشگاه جنگل و پذیرائی صبحانه از طریق شهرداری دانشجویان منور شاگردان رها رخوران پذیرائی شدند که اکنون اداره کل اطلاعات و جهانگردی و کافستوران ناها رخوران طبق نامه رونوشت پیوست مبلغ ۷۵۳ ریال هزینه شام دانشجویان فرانسوی را مطالبه دارند خواهشمند است امر و مقرر فرمایند در صورت موافقت نسبت بپرداخت مبلغ مزبور به اداره کل اطلاعات جهانگردی استان اقدام مساعد میزد و نتیجه را به فرماندار اعلام فرمایند -	
فرماندار گرگان بخشی ۱۳۵۵/۵/۱۲ ۱۳۵۵/۵/۱۴	۹۱۸۲ ۵۴/۸/۲۹ رونوشت جهت اطلاع اداره کل اطلاعات جهانگردی استان مازندران ارسال میگردد خواهشمند است دست و رفرماید و رایتمورد باستانداری را جعفر فرمایند - وزارت اطلاعات و جهانگردی دفتر خاتمه اداره کل اطلاعات و جهانگردی استان مازندران شماره ۵۳۵۷ تاریخ ۵۴/۹/۳

سند شماره ۱:

مسافرت دانشجویان و مریبان فرانسوی به ایران و بازدید از شهرهای مازندران (۲۴۷-۲۶۴-۸۹)

سند شماره ۲:

بررسی امکانات جهانگردی شهرستانهای مازندران ۱۵۷-۲۶۴-۸۹

شماره
تاریخ
پیوست

وزارت اطلاعات و جهانگردی

(۲)

مسافرت نموده اند .

۵- در مورد بند ۵) باستحضار میرساند که مناسب است که از ۲ ماه مانده به عید به تمام رستورانها و دایخانه ها و غیره کارشناسان و بازرسانی جهت رسیدگی بوضع کلی از جمله حفظ رعایت بهداشت اماق آگهی ترخ ، رسیدگی بوضع طبخ و آشپزخانه چون اغلب مسافران نوروزی از وضع غذاهای تاسیسات پذیرایی رضایت ندارند ضمناً تعداد کارکنان تاسیسات پذیرایی در این ایام افزایش یابد .

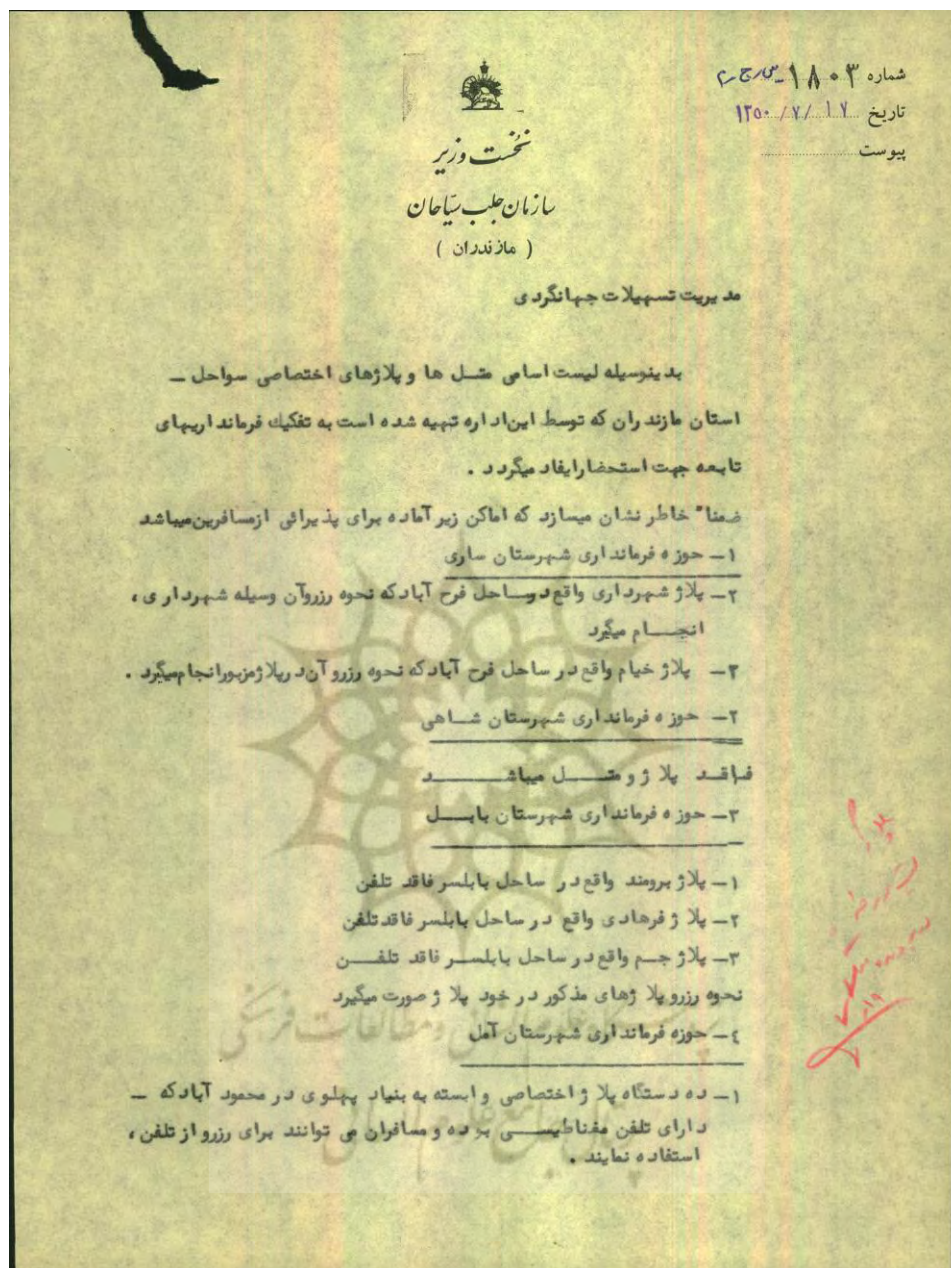
۶- در مورد بند ۶) باستحضار میرساند که افزایش اتاقهای بیشتر در سطح استان جهت مسافران ، تهیه نشریه مخصوص نوروزی که در آن جاهای دیدنی شهر ، نام هتلها ، تفریحگاهها ذکر شود ، افزودن به تعداد راهنمایان جهانگردی و آموزشی کلی باآنان ، اجرای برنامه های مجلسی در برخی از رستورانها و هتلها ، تهیه غذاهای محلی مخصوص در رستوران ها و هتلها ، ایجاد بازارهای محلی و ارائه کارهای دستی بین شهرها و اطراف آن و ایجاد اردوگاه و کمپین در اطراف شهرها .

۷- در مورد بند ۷) باستحضار میرساند : رسیدگی بوضع شرکت های مسافرتی در شهرهای تابعه استان و افزایش آنان یکی از برنامه های اساسی بشمار میرود چون غالب مردم از وحشت اینکه شاید وسیله نقلیه در مراجعتشان مهیا نباشد از سفر کردن به شهرهای تبعه این استان خودداری مینمایند .

۸- در مورد بند ۸) باستحضار میرساند که بسیار مناسب خواهد بود که ترتیب توزیع قرم نظر خواهی مسافران نوروزی را بشماره ای - شهرها به مسافران که جهت گرفتن راهنما به دفاتر اطلاعاتی مراجعه مینمایند و همچنین در مهمانخانه ها و رستورانها به همراه شربت

سند شماره ۳:

بررسی امکانات جهانگردی شهرستانهای مازندران ۱۵۷-۲۶۴-۸۹

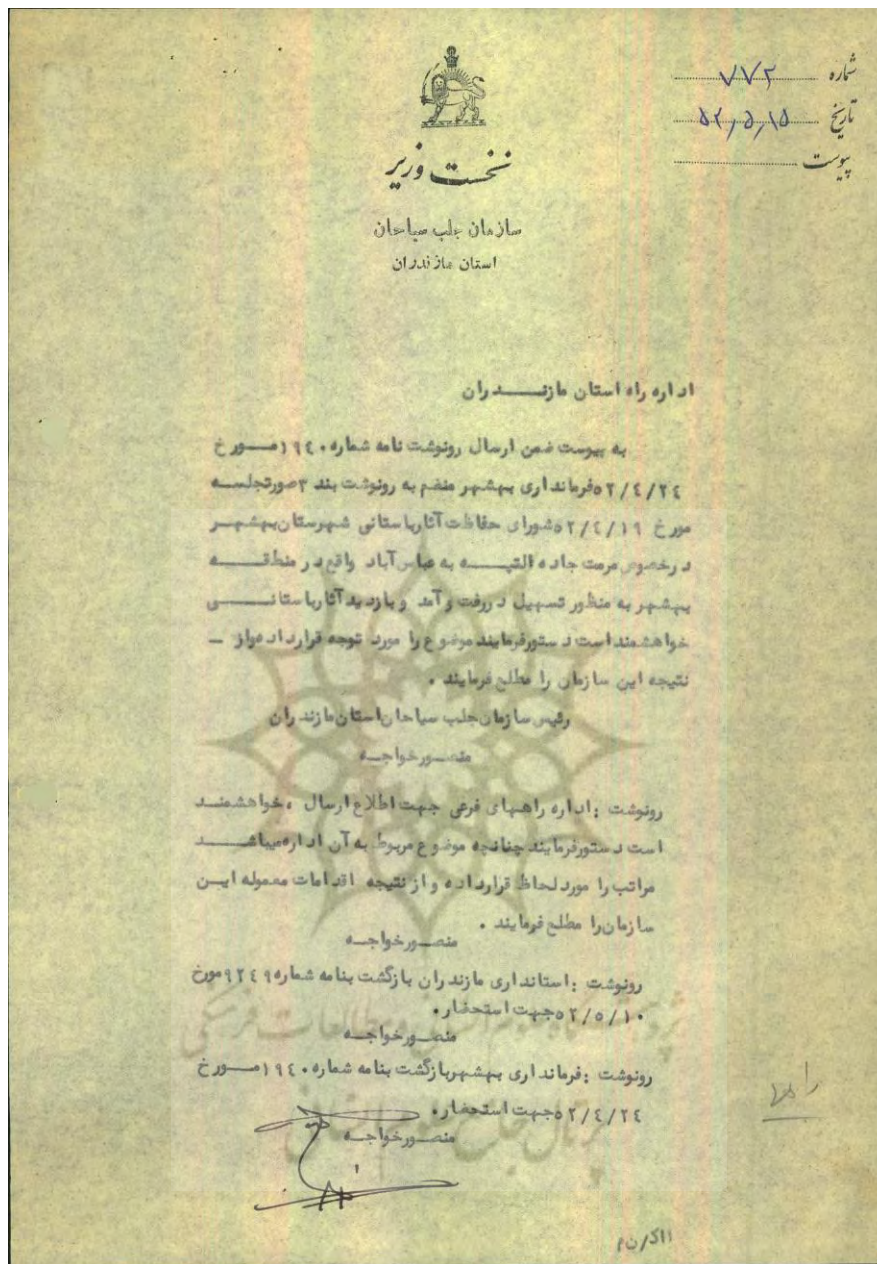
سند شماره ۴:

مکاتبه سازمان جلب سیاحان استان مازندران در خصوص پلاژهای ساحل خزر (۱۴۰-۲۶۴-۸۹)

 نخست وزیر سازمان جلب سیاحان (مازندران) (۲ ص) ۲- متل و پلاژ میردامادی در محمود آباد خیابان چالوس جنب پست بنزین که دارای تلفن مناطقی بوده و مسافران می توانند برای رزرو تلفن استفاده نمایند . ۳- پلاژ رودی وزارت کار در محمود آباد که متعلق به آقای غیثی میباشد ۵- حوزه فرمانداری شهرستان نور در حوزه هایس فرمانداری متل و پلاژ اختصاصی وجود ندارد . ۶- حوزه فرمانداری شهرستان نوشهر ۱- متل و پلاژ کامرانیه واقع در پل ماسک شماره تلفن ۱۸ ۲- پلاژ نشاط واقع در پل ماسک فاقد تلفن ۳- متل نوبنیاد واقع در کیلومتر ۲۰ بین پلاژ نشاط و متل صدرا فاقد تلفن ۴- متل صدرا واقع در ۴ کیلومتری شرق نوشهر فاقد تلفن نحوه رزرو و اسبوع توسط تلگراف یا نامه انجام میگردد ۷- حوزه فرمانداری شهرستان شمیران ۱- متل قو در ساقی کلايه نحوه رزرو در تهران خیابان پهلوی دفتر متل قو - انجام میگردد . ۲- متل کاسپین در ساقی کلايه نحوه رزرو در محل انجام میگردد . ۳- متل ۱۵۰ واقیان در کلا ر آباد نحوه رزرو در محل انجام میگردد . ۴- متل کمپینک قو در کلا ر آباد نحوه رزرو در محل صورت میگردد . ۵- متل دیانا در عباس آباد شمیران خیابان پهلوی نحوه رزرو در محل صورت میگردد ۶- متل مرجان در ۴ کیلومتری شهرستان تلفن ۱۴ نحوه رزرو در محل صورت میگردد ۷- پلاژ شهرداری در عباس آباد شمیران خیابان پهلوی نحوه رزرو در محل صورت میگردد	شماره تاریخ پیوست
--	--

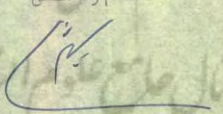
سند شماره ۵:

مکاتبه سازمان جلب سیاحان استان مازندران در خصوص پلاژهای ساحل خزر (۱۴۰-۲۶۴-۸۹)

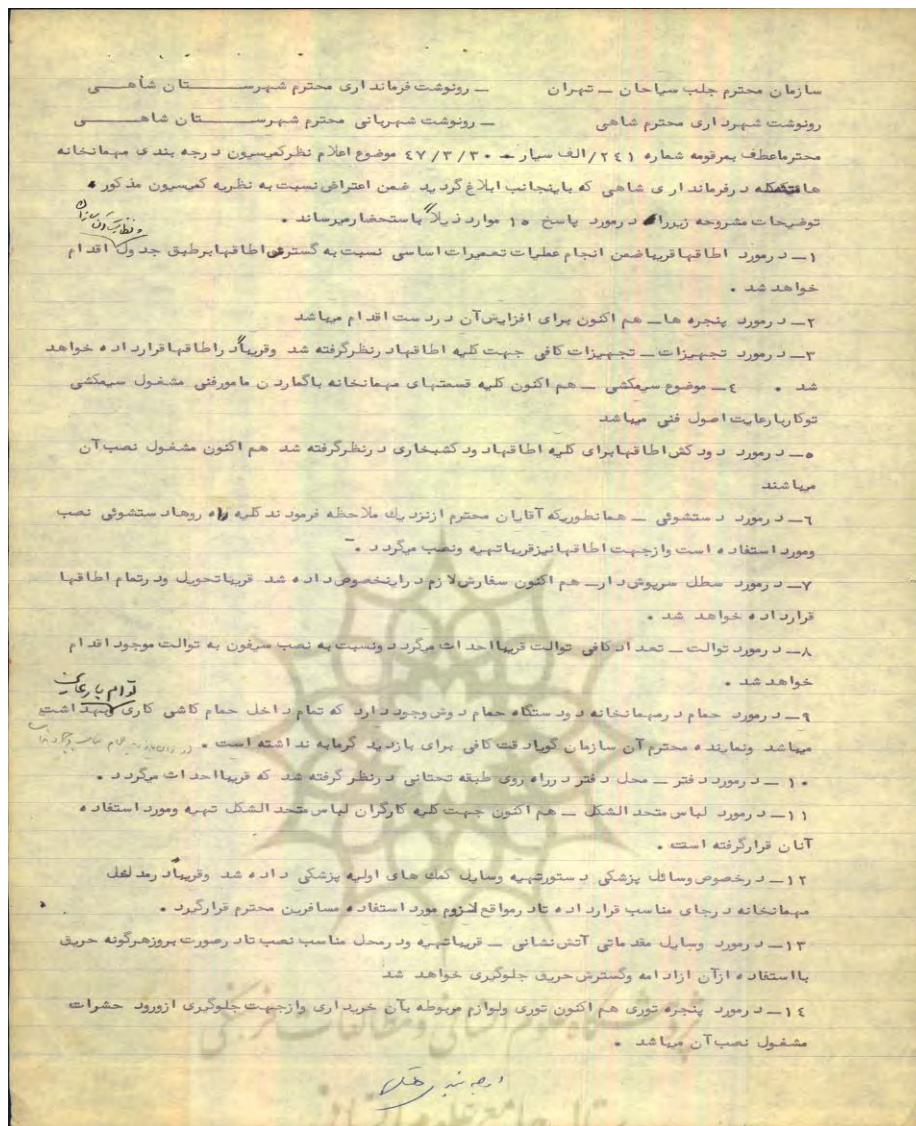
سند شماره ۶:

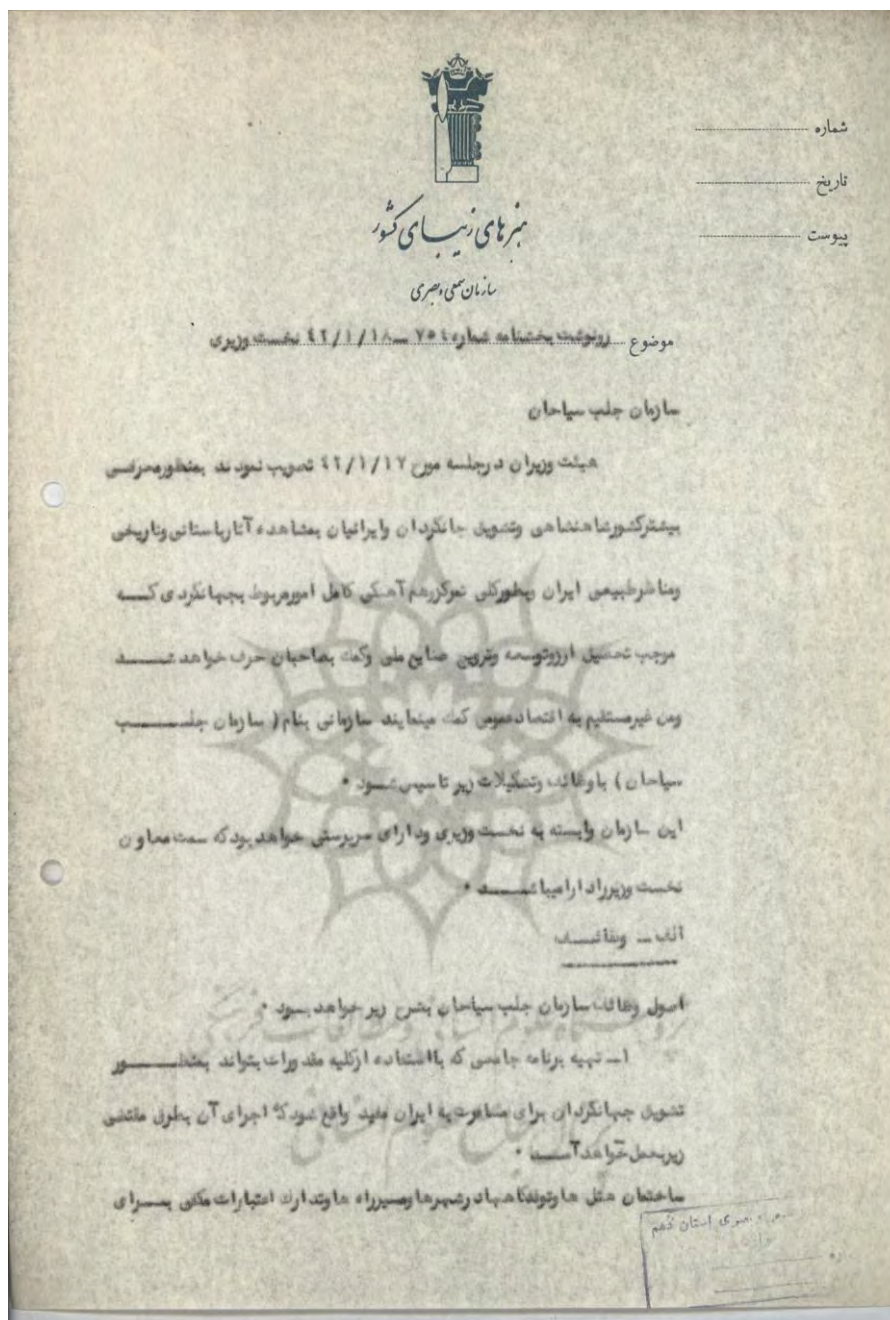
مکاتبه‌های سازمان جلب سیاحان استان مازندران جهت ترمیم و احداث جاده کناره (۳۹-۲۶۴-۸۹)

 نخست وزیر سازمان جلب سیاحان	تاریخ شماره پیوست
جناب آقای مقدم نام مقام محترم سازمان برنامه	
<u>موضوع: طرحهای تفصیلی راههای عمومی کرانه‌های دریای خزر</u>	
بازگشت به نامه شماره ۱۳۴/۲۲۹۵/ف ج مورخ ۴۸/۲/۲۲ در خصوص موضوع فوق‌الذکر از آنجائیکه شورای توسعه جهانگردی شمال در جلسه مورخ ۴۸/۱/۲۴ مسئولیت احداث راههای عمومی ساحلی کرانه‌های دریای خزر را به دبیره وزارت آبادانی و مسکن واگذار نموده و نظر به اینکه جهت اطلاع این سازمان جناب آقای وزیر آبادانی و مسکن اعلام فرموده اند که نیاز به تهیه طرحهای تفصیلی فوق‌الذکر توسط مهندسان مشاورانکند که باید پس از تصویب هیئت وزیران و مسکن را با در این صورت اقدام خواهد بود لذا موضوع تأمین اعتبار حواله‌دهی به دبیره مشاور جهت تهیه طرحهای فوق‌الذکر درج‌شده منتهی است.	
معاون نخست وزیر و سرپرست سازمان جلب سیاحان قاسم رضائیس	۱۴۴۴۸ ۴۸/۸/۱۰
رونوشت: سازمان جلب سیاحان استان مازندران - جهت اطلاع	
معاون نخست وزیر و سرپرست سازمان جلب سیاحان قاسم رضائیس	
 قاسم رضائیس	دفتر سازمان جلب سیاحان شماره ۱۰۷۹ تاریخ ۱۳۴۸/۸/۱

سند شماره ۷:

مکاتبه‌های سازمان جلب سیاحان استان مازندران جهت ترمیم و احداث جاده کناره (۳۹-۲۶۴-۸۹)

سند شماره ۹:

تصویب نامه هیئت دولت درباره سازمان جلب سیاحان (۷۶۹-۰۰۰۷۶۹-۲۶۴-۹۷)

شماره
تاریخ
پیوست

بهره‌ای زیبای کشور
سازمان سیاسی بهری

موضوع

مورایمانی جهانگردی وابسته به وزارت کشور این تاریخ متحل و وظائف آن بطور کلی

سازمان جلب سیاحان متحل میگردد *

آراء هیئت های مشورتی

هر یک از هیئت های مشورتی تشکیل میشود از پنج نفر نمایندگان وزارتخانه مساوی

موسسات دولتی و خصوصی که از طرف سرپرست سازمان دعوت میشوند *

وشایب هیئت های مجری عبارتست از *

معالیه و پرس در امور وابسته به وظائف سازمان جلب سیاحان و سایر اموریکه جهت

طرح در شورای عالی لازم تشخیص میگردد * و وظائف خارج از مرکز که تشکیل هیئت های

مشورتی از طرف سرپرست سازمان لازم بنظر میرسد اعضای آن از بین نمایندگان سازمانها

اداری و اشخاص بهر پیشه یا استعداد آری یا فرماندهان یا تصویب سرپرست سازمان

انتخاب و جلسات برپاست استعداد آری فرماندهان تشکیل و مقررات هیئت های مجری برای

ملاحظه و اقدام مقتضی سازمان جلب سیاحان ارسال خواهد شد * نظر هیئت

منبر مشورتی خواهد بود *

آراء برکنال

مورایمانی و هیئت های مشورتی دارای یک نفر برکنال خواهد بود که به پیشنهاد

سند شماره ۱۰:

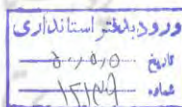
تصویب نامه هیئت دولت درباره سازمان جلب سیاحان (۹۷-۲۶۴-۰۰۰۷۶۹)

استانداری
فرمانداریکل

چون به‌منظور تعلیم مسئولان تشریفات از جهت
آشنائی با اصول کلی آداب معاشرت و همچنین آموزش خدمتگزاران
در زمینه وظایف مربوطه از تاریخ ۱۳۹۵/۵/۶ دوره حد اگانه
بمدت چهار هفته در مرکز آموزش خدمات جهانگردی سازمان جلب
سیاحان تشکیل خواهد شد. بنابراین خواهشمند است دستور
فرمایند بکفایت خدمتگزارانی که در حدود ششم ابتدائی سواد
داشته و امور مربوطه به پذیرائی را انجام می‌دهد و همچنین بکفایت
کاروند که مسائل تشریفات پذیره و تحصیلات وی در حدود دبیر
متوسطه باشد برای شرکت در گذرگاه مسئولان تشریفات مأموریت داده
شود که با دریافت هزینه سفر و فوق‌العاده مأموریت طوری به مرکز اعزام
نمایند که حد اکثر در تاریخ ۱۳۹۵/۵/۶ خود را به اداره آموزش
معرفی نمایند.

از طرف مدیرکل - حسن زاهدی
معاون اداری - رها فاطمی

۲۸-۶

سند شماره ۱۱:

آموزش خدمات جهانگردی در سازمان جلب سیاحان (۹۸-۲۹۳-۰۰۴۹۳۲)

 نخست‌وزیر سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری جمهوری اسلامی ایران	تاریخ: ۱۳..... شماره: پیوست:
استاندار فرماندار کل فرماندار	ب/۸۰۸ ۴۴/۱/۳۱

نظر به اینکه زیبایی شهرها و مجهز و آماده بودن آنها برای پذیرایی از مسافران و سیاحان نقش مؤثری در توسعه سیاحت و جهانگردی دارد و بطور کلی عمران و آبادانی و پیشرفت شهرهای کشور رابطه مستقیم با پیشرفت برنامه جلب سیاحان و توسعه سیاحت و جهانگردی دولت دارد سازمان جلب سیاحان ضمن طرحی که بتصویب اعلیحضرت همایون شاهنشاه رسید^۱ است از پیشنهادگاه شاهانه استدعا نمود اجازه فرمایند همه ساله یکی از شهرداریهای کشور که با توجه به امکانات و مقدرات اقدامات مؤثرتر و جالبتری در زمینه توسعه سیاحت و جهانگردی معمول داشته است بمنوان شهرداری نمونه انتخاب و شهردار شهرداری مزبور در پایان اردیبهشت ماه بحضور اعلیحضرت همایون شاهنشاه معرفی و مفتخر بدیافت لایحه‌ای از قدردانی از خدمات انجام شده گردد.

در اجرای طرح مزبور طی ناصی مراتب با اطلاع کلیه شهرداریهای کشور رسیده و اقداماتی را که سازمان جلب سیاحان برای توسعه سیاحت و جهانگردی مناسب دانسته یاد آور شده است.

نظر به اینکه توجه انجناب با اجرای این طرح محققاً در حصول نتیجه مؤثر خواهد بود پیوست رونوشت نامه ارسالی به شهرداریها را ارسال داشته خواهند است بهر نحو که مقتضی بداند شهرداریهای آن را متوجه اهمیت موضوع نموده و دستورات لازم جهت انجام اقدامات مورد تقاضا صادر فرمایند.

قبلاً از همکاری جنابعالی صمیمانه سپاسگزاری مینماید.

معاون نخست‌وزیر و سرپرست سازمان جلب سیاحان
دکتر قاسم رضائیان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

سند شماره ۱۲:

صنعت گردشگری و جهانگردی و امور مربوط به آن (۹۸-۲۹۳-۰۱۴۴۴۹)